

Rusko-polovecké dynastické kontakty prizmatem genealogie a onomastiky*

ANNA LITVINA – FJODOR USPENSKIJ

Popisu polovecko-ruských kontaktů, jež se realizovaly nejen v podobě neustálých drobných či velkých vojenských střetů, ale i ve formě mírových smluv, vojensko-politických spojenectví, mezidynastických sňatků, v příbuzenských vazbách a konečně i v prostých osobních vztazích, je věnován v nejstarším ruském letopisectví reflektujícím předmongolské období tak rozsáhlý prostor, že jej překonává snad jen popis dějin samotného rodu Rurikovců.

Dnešní čtenář staroruských letopisů zájímající se o dějiny rusko-poloveckých vazeb však naráží na dvě okolnosti, jež částečně budí rozpaky, částečně čtenáře dezorientují. Z jedné strany tato historie při vší hojnosti událostí budí dojem čehosi velmi monotónního a jednotvárného: během sto padesáti let jsou v pramenech útoky Polovců a odvetná tažení ruských knížat zachycena tolikrát, že je těžké rozpoznat nějaké projevy zintenzivnění nebo oslabení vojenských střetů. Do očí bije i shoda událostí z přelomu 11. a 12. století s událostmi o více než století mladšími. Jak v prvním, tak i druhém období se dovídáme o střídavém úspěchu Rusů a Polovců v bitvách nedaleko od Perejaslavle, o zajetí ruského knížete kočovníky, o tom, že

* The results of the project *Eastern and Western Europe in the Middle Ages and Early Modern Period: historical and cultural commonalities, regional peculiarities and the dynamics of interaction*, carried out within the framework of The Basic Research Program of the National Research University Higher School of Economics (Moscow) in 2014, are presented in this work.

Řada aspektů této studie je analyzována detailněji v monografii Анна Феликсовна Литвина – Федор Борисович Успенский, *Русские имена половецких князей: Междинастические контакты сквозь призму антропониимики*, Moskva 2013.

druhý kníže oženil svého syna s Polovčankou, nebo o útěku – úspěšném či neúspěšném – dalšího Rurikovce k Polovcům.

Na druhou stranu v letopisném vyprávění jen zřídka narazíme na zprávy o každodenních stycích, tvořících podstatu těchto kontaktů. Vzácná je například zmínka, že polovecký kníže Itlar byl krátce před vraždou pozván, aby se přezul v teplé jizbě a posnídal u jistého Ratibora, než se vydá k Vladimíru Monomachovi, nebo vyprávění o tom, jak stráž chránící zajatého Igora Svatoslaviče v poloveckém zajetí splní jeho příkaz a pustí knížete na lov s jestřábem. Ve většině případů všechny naše předpoklady o uspořádání polovecké části dvora ruského knížete, který se oženil s Polovčankou, či o jazyku, jímž spolu komunikovali dva bratrance, z nichž jeden byl stepní „následník trůnu“ a druhý Rurikovec, nemůžeme podložit žádnými bezprostředními svědectvími pramenů.

Uspokojivých zpráv o každodennosti rusko-poloveckých kontaktů se nám skutečně nedostává, zcela zdánlivá není ani specifická cykličnost, takřka patologická stabilita styků s kočovníky. Přesto právě onomastický materiál a dějiny rusko-poloveckých sňatků dovolují alespoň částečně vykročit z těchto limitujících okolností.

Studium jmen poloveckých vládců zachycených v letopisech a genealogických vazeb mezi oběma dynastiemi nás přivádí k řadě zjištění, z nichž část bylo možné očekávat, a v jistém smyslu jsou očividné, zatímco jiné zdaleka tak samozřejmé nejsou a vyžadují mnohovrstevnatý komentář. Historie vzniku těchto antroponym v souvztažnosti s historií mezidynastických sňatků mimoděk vytváří svébytnou periodizaci rusko-poloveckých kontaktů, byť v mnoha ohledech relativní a s dosti rozostřenými hranicemi.

Povšimněme si například, že první letopisy – na rozdíl od současných badatelů – nikdy nenazývají polovecké vládcy *chány*, nýbrž *knížaty*, tedy zcela stejně jako své vlastní panovníky. V tomto ohledu jsou Polovci z ruské perspektivy shodní s Pečeněhy, ovšem v jiných aspektech se od nich podstatně liší. Sami Rurikovci si totiž ze všech kočovných národů, se kterými mají co dočinění, vybírají za ženy výhradně polovecké princezny. Dokonce ani národu zvanému Černé Klobouky, který se od jisté doby usazuje na Rusi a hraje mimořádně významnou roli v boji s cizími nepřáteli, se této cti nedostalo.¹ Polovce pokládají ruská knížata v jistém směru za sobě rovné partnery, zatímco ostatní stepní svět se hodí výlučně pro jednání a spojenectví, ale ne ke zpečetění těchto spojeneckých smluv sňatkem.

Polovci, kteří nevytvořili vlastní písemnou tradici, měli v jistém ohledu štěstí s ruskou středověkou historiografií – objevili se na Rusi relativně krátce před sestavením těch redakcí *Povesti vremennych let*,² jež se dochovaly dodnes v rámci

1) Je přitom zajímavé, že ve 12. století se sami polovečtí vládcové nijak nevyhýbali matřimoniálním vztahům s jinými kočovníky, kteří byli v kontaktu s Rusy. Každopádně Polovci a Černé Klobouky jsou označováni jako *svatové*, tj. otcové ženicha a nevěsty (*Полное собрание русских летописей* [dále jen ПСРЛ, v případě reedic příslušného svazku letopisů vždy odkazujeme na poslední vydání], sv. II, col. 652, 674), tedy zcela stejně jako Polovci a ruská knížata. Tento dvěma směry orientovaný systém příbuzenství prostřednictvím sňatků potomků ještě více komplikoval a destabilizoval beztoho trvale vratkou rovnováhu vztahů Rusi a stepi.

2) *Pověstí vremennych let* (česky *Vyprávění o dávných časech*) je ve vědecké tradici zažité označení historiografického textu, zakončeného ve druhém desetiletí 12. století a obsahujícího vyprávění o nejstarších dějinách Rusi.

letopisných svodů. Díky tomu se polovecké útoky přímo dotýkaly autorů letopisů, ale nestihly se pro ně ještě stát zlem nevyhnutelným a dávno trvajícím. Je to nová hrozba, kterou je třeba fyzicky přetrpět, pochopit a najít jí místo v obraze světa, ve světových dějinách. Není proto náhodou, že Polovci se objevují v chronologické síti letopisu se značným předstihem, dlouho předtím, než se s nimi Rusové střetli reálně. Např. ve vyprávění o vzniku slovanského písemnictví, tedy o událostech 9. století, uvádí sestavitel *Povesti vremennyh let* Polovce jako jistý vzor nebo standard, na němž vysvětluje, co je to kočovný národ a jak dochází ke stěhování národů obecně: „Táhli Uhři kolem Kyjeva přes vrch, který se nyní nazývá Uherský, přišli k Dněpru a zde si postavili svůj tábor. Byli to totiž kočovníci jako Polovci. Přišli od východu přes velké hory, jež se nazývají Uherské hory, a začali útočit na zdejší obyvatelstvo.“³

Pokud jde o události, kde Polovci figurují bezprostředně, první etapa jejich vzájemných vazeb s Rusy začíná zcela pokojnými jednáními, nicméně záhy přerůstá v řadu drtivých porážek ruských knížat. Když se Svjatoslavovi Jaroslaviči podaří nad Polovci zvítězit u Snovska,⁴ v letopisu je událost provázena řadou charakteristik, které měly podtrhovat její význam – např. řečí knížete k jeho bojovníkům, která ostatně připomíná fragment řeči předka a jmenovce tohoto knížete, Svjatoslava Igoreviče, před vítěznou bitvou s Byzantinci.⁵

Obecně lze říci, že v šedesátých až sedmdesátých letech 11. století Rurikovci jen částečně dokáží klást Polovcům odpor, ale spolu s tím, jak se učí této dovednosti, se ihned snaží využít energii kočovných klanů ve svých vlastních, vnitrodynastických konfliktech. Jeden z ruských knížat, Roman Svjatoslavič, umírá po vojenském neúspěchu, zavražděn vlastními poloveckými spojenci.⁶ Je však třeba říci, že jde o první a poslední případ, neboť později už to byli vždy jen Rurikovci, kdo vraždili polovecká knížata, která přistoupila na spojenecká mírová jednání.

Jak se knížata pokoušejí zkrotit a disciplinovat tuto novou hrozivou sílu? Využívají univerzální dynastický prostředek k osvojení světa. Od konce 11. století Rurikovci začínají uzavírat sňatky s poloveckými princeznami. Prvním, kdo to učinil, byl zřejmě Oleg Svjatoslavič Černigovský,⁷ bratr zavražděného Romana, jenž tím

3) ПСРЛ, sv. I, col. 25; sv. II, col. 18.

4) ПСРЛ, sv. I, col. 172; sv. II, col. 161; sv. III, s. 189–190.

5) Анна Феликсовна Литвина – Федор Борисович Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропониимики*, Moskva 2006, s. 436–437.

6) ПСРЛ, sv. I, col. 204; sv. II, col. 195–196; sv. III, s. 18.

7) Samotný fakt poloveckého sňatku zohledňovali badatelé již od dob N. M. Karamzina (k diskusi o otázce, zda byla Polovčanka první nebo druhou ženou tohoto knížete, a od které z jeho žen pocházely jeho děti, viz Сергей Викторович Гуркин, *К вопросу о русско-половецких матримониальных связях <часть I-я>*, Донская археология 1999, č. 2, s. 43–44). Avšak otázka, která polovecká princezna byla ženou Olega, není tak jednoduchá, jak by se mohlo zdát. Jak známo, v letopisu není přímé svědectví o poloveckém sňatku Olega Svjatoslaviče, zato se tu však objevují jména poloveckých strýců jeho synů: „...a Polovcům, divokým strýcům svým Tjunrakovi Osulokoviči a jeho bratrovi Kamosovi“ (ПСРЛ, sv. II, s. 334). Proto badatelé označují – někdy s jistými výhradami, ale nejčastěji bez jakýchkoli komentářů – Olegova tchána jako Osoluka. Věc však komplikuje i fakt, že ruský letopis je plný grafických variant a zkomolenin autochtonních poloveckých jmen, takže často není snadné určit, zda jde o totéž jméno, jež nabývá u ruských autorů a opisovačů různých forem, nebo zda máme před sebou různá jména patřící různým lidem. Je např. Osulok totožný s poloveckým knížetem Selukem nebo

položil základ pověsti „kumánofilů“, provázející jeho potomky Olgoviče po sto padesát let.

Obecně konec 11. a počátek 12. století, tedy epocha vnuků Jaroslava Moudrého, představuje novou éru v rusko-poloveckých vztazích. Rurikovci se nakonec naučili vítězit nad Polovci a začali s nimi aktivně vstupovat do příbuzenských vazeb. Vladimír Monomach, jenž se nejvíc proslavil svým bojem s pohany, v různých okamžicích oženil s Polovčankami dva své syny – Jurije Dolgorukého⁸ a Andreje Dobrého.⁹ Ve sňatkové strategii Rurikovců vůči kočovníkům se už v té době prosazuje nejdůležitější princip blokování a vyvažování – každá z větví knížecího rodu se takto snaží získat vojenskou podporu kočovníků. Tento princip vnáší jistý rytmus do uzavírání sňatků a porušení tohoto rytmu, odmítnutí sňatků se stepními princeznami, se do jisté míry rovná odmítnutí nároků na stařešinství v rodě.

Vraťme se ale na počátek 12. století. Když Monomach oženil s Polovčankou svého syna Jurije Dolgorukého (soudě podle všeho ještě jako dítě), šlo o sňatek spjatý s velkou mírovou smlouvou, v níž byli na ruské straně zastoupeni tři rurikovští bratrance (Vladimír, Oleg a David) a na polovecké straně hned několik knížat stojících v čele různých klanů. Přitom Vladimír oženil svého syna s jednou poloveckou princeznou, zatímco jeho bratranec a věčný protivník Oleg Svjatoslavič ve stejné chvíli rychle analogicky oženil s Polovčankou jednoho z vlastních nezletilých synů.¹⁰

V tomto období se začíná letopisec (a pochopitelně i sami Rurikovci) zajímat o polovecká jména a – což je ještě zajímavější – o polovecké genealogie. Jak známo, jeden z charakteristických rysů ruského pojmenování lidí představují jména po otci (otčestvo, patronymikum). Staroruský hagiograf nebo kazatel byl schopen připisovat otčestva i biblickým postavám, jejichž rodokmen měl pro ně pochopitelně prvořadý význam (srov. např. označení Jozua, syna Schariova, jako Jozue Sícharovič v Kronice Georgia Hamartola).¹¹ Pokud jde o vlastní letopisný text, v četnosti

Oselukem, který podle svědectví Ipatjevského letopisu pomáhal roku 6636 Olegovým synům (ПСРЛ, sv. II, col. 291, fn. 1, fn. a; sv. I, col. 296)?

8) ПСРЛ, sv. I, col. 282–283.

9) ПСРЛ, sv. II, col. 285.

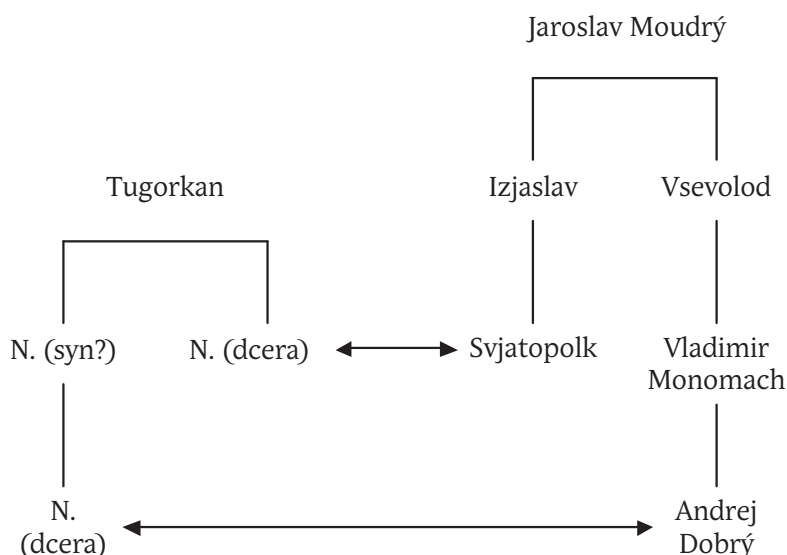
10) ПСРЛ, sv. I, col. 282–283. Není vyloučeno, že o něco později sňatek s Polovčankou vyjednal pro svého syna Izjaslava i třetí kníže účastníci se jednání, David Svjatoslavič. Ve prospěch této hypotézy svědčí celá řada detailů knížecí biografie Izjaslava Davidoviče. Izjaslav se opakovaně těšil podpoře Polovců v boji o kyjevský stolec a po jedné bitvě dokonce mohl osvobodit z poloveckého zajetí své nedávné protivníky, knížete Svjatoslava Vsevolodoviče a mnoho ruských družiníků, a zároveň nevydal Polovcům ty, komu se podařilo před nimi uniknout. Letopis zdůrazňuje, že přitom spolupracoval se svou ženou, což je samo o sobě upřesnění pro náš letopis dosti neobvyklé: „Izjaslav se svou ženou osvobodil Svjatoslava od Polovců a mnohé jiné ruské družiníky osvobodil a mnohým dobro učinil, že ty, kdo před Polovci uprchl do města, nevydal.“ (ПСРЛ, sv. II, col. 475–476). Očividně spojenecké závazky vůči Polovcům Izjaslavovi nedovolovaly, aby zabránil zajetí Rusů, nicméně kníže se snažil – částečně navzdory těmto svým závazkům, částečně cestou jednání nebo zaplacením výkupného – pomoci svým pokrevním příbuzným a krajanům.

11) Василий Михайлович Истрин, *Книги времени и образныя Георгия Мниха: Хроника Георгия Амартола в древнем славянском переводе (Текст, исследование, словарь)*, sv. 1, Petrograd 1920, s. 204. Srov. Борис Андреевич Успенский, *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, Moskva 2002, s. 51–52. K staroruské patronymice srov. též Федор Борисович Успенский, *Скандинавы – Варяги – Русь: Историко-филологические очерки*, Moskva 2002, s. 65–110.

použití otčestv bezesporu Polovcům patří druhé místo: nejčastěji jsou s otčestvem pochopitelně uváděna vlastní rurikovská knížata, ale polovečtí vládcové jsou pozadu jen o málo. Letopisec zmiňující například Kozla Sotanoviče, Koldeču a Kabana Urusoviče, Begbarse Akočajeviče, Kobjaka Karlyjeviče, K(o)zu Burnoviče, Kořana Sutojeviče znal výborně nejbližší genealogii stepních kočovníků a byla pro něj více než aktuální – připadalo mu důležité uvést, kdo vedl další útok na Rus a kdo se stal příčinou dalšího vítězství nebo další prohry Rurikovců. Ještě lépe se v ní orientovala samotná ruská knížata, každopádně text proslulého Poučení Vladimira Monomacha je úplně nasyčen patronymickými informacemi.

Je nutné zdůraznit, že patronymická forma na -ič/-ovič neodráží vždy bezprostředně jméno otce. Z filologické perspektivy právě onomastické charakteristiky Polovců, doplňující vlastní slovanský materiál, umožňují vysledovat univerzalitu morfologických prostředků. Ta vytváří svébytné jazykové kontinuum, zahrnující patronymika (tj. označení podle otce), poukaz na určité etnikum nebo jistou geografickou lokalizaci. Vymezit přesné hranice mezi součástmi tohoto kontinua není vždy možné. Každopádně Poláci, s nimiž bylo uzavíráno množství dynastických sňatků, a dokonce ani Byzantinci nezajímali z genealogického hlediska Rusy tolik jako Polovci.

Protože Polovčanky uzavíraly sňatky s ruskými knížaty, přijímaly pochopitelně křesť. Přitom ruská strana pozorně počítala stupně příbuzenství, aby nedocházelo k porušení kanonických zákazů sňatků mezi blízkými příbuznými. Svjatopolk Izjaslavič a Andrej Dobrý se oženili s tetou a neteří (tj. dcerou a vnučkou poloveckého chána Tugorkana),¹² avšak stupeň příbuzenství mezi samotnými těmito knížaty byl dostatečně vzdálený, takže k porušení zákazu sňatků mezi blízkce příbuznými nedošlo.

12) ПСРЛ, sv. I, col. 231, 232; sv. II, col. 216, 285.

O století později si tetu a neteř vzali za ženy Vladimir Igorevič Novgorodskoseverský a Jaroslav, syn Vsevoloda Velké Hnízdo, ale stupeň příbuzenství mezi těmito Rurikovci je pro podobný sňatek opět plně přijatelný. Jestliže sama rurikovská knízkata byla dosti blízce příbuzná, bylo nutné zdůraznit, že jejich polovecké ženy nebyly příbuzné. Zčásti právě proto pokládá letopisec za důležité uvést, kdo byl nejen otec, ale i děd té či oné Polovčanky: „Téhož roku v témže měsíci vyrazili Vladimir, David a Oleg k Ajepovi a k druhému Ajepovi a uzavřeli mír. I oženil Vladimir Jurije s Ajepovou dcerou a Oseněvou vnučkou, a Oleg oženil svého syna s Ajepovou dcerou, Girgenovou vnučkou.“¹³ Autor textu demonstruje, že nové polovecké nevěsty Olega a Vladimira Monomacha nebyly sestry a pocházely z různých rodin, ačkoli se jména jejich otců shodovala.

Je však charakteristické, že jména samotných poloveckých nevěst – ani jejich původní, ani křestní – nejsou v letopisech předmongolského období nikdy uvedena. Neméně výmluvné je, že v první, nejranější fázi vojenských střetů s Polovci ruský kníže uvádí jména kočovnických předáků, avšak nikoli jejich patronymika. Lze říci, že od okamžiku, kdy se Rurikovci začali ženit s Polovčankami, začínají být v textu uváděny genealogické informace o kočovnících, i když smysl těchto informací se pochopitelně matrimoniální sférou zdaleka nevyčerpával.

Následující fáze ve vztazích ruské dynastie s poloveckou elitou přichází v okamžiku, kdy se na historické scéně začali objevovat lidé se smíšenou krví – vnuci a synovci Polovců, kteří po otci patřili k rodu Rurikovců. Dříve uzavřené sňatky přinášely své přirozené plody. Smíšenou krev měli, jak známo, Andrej Bogoljubskij nebo Svjatoslav Olgovič Černigovský, stejně jako mnohá další knížata. V řetězci vnitrodynastických zápasů na Rusi ve čtyřicátých až osmdesátých letech 12. století většina z nich ráda využívala pomoci svých *divokých strýců*, tedy strýců z matčiny strany, a ti jim tuto podporu velmi ochotně poskytovali. Jednoduše řečeno, Polovci měli mnohem raději své ruské vnučky a synovce než novopečené zetě – se zetěm bylo možné bojovat, kdežto vnučka a vnučky bylo nutné podporovat. Vyjádříme-li se korektněji, lze sledovat, že Polovci vysoko kladli své pokrevní příbuzenské vazby vytvářené přes ženy, přičemž děti sester a dcer pokládali do značné míry za členy vlastního rodu.

Podstatný je přitom fakt, že díky Polovcům se zvyšovala hodnota takovéto vazby i ve vnitrodynastické politice samotných ruských knížat. Rurikovci byli dynastií krajně androcentrickou, vládnoucí více než šest set let na základě pokrevního následnictví v mužské linii. Moc mohla být předávána od bratra k bratrovi, z otce na syna, od strýce k synovci (ovšem jen šlo-li o syna bratra, nikoli sestry!), různé větve rodu vycházející od společného předka se mohly střídat na nejprestižnějších knížecích stolcích, byly často uzavírány sňatky mezi vzdálenými příbuznými, představiteli téže dynastie. Avšak přes ženy nebylo možné v 11.–12. století získat žádná mocenská privilegia. Není vyloučeno, že pod vlivem poloveckých vzorců se u Rurikovců alespoň do jisté míry aktualizují vztahy v ženské linii. Objevuje se tradice, v jejímž rámci mladá ruská knížata začínají využívat pomoci bratrů své ruské

13) ПЦРЛ, sv. I, col. 282–283.

matky, rozené rurikovské princezny, podobně jako jiní představitelé rodu využívali podpory bratrů a dalších příbuzných své matky Polovčanky.

Je příznačné, že při popisu knížecích konfliktů tohoto období v letopisu výrazně roste frekvence slova *sestričič* (tj. syn sestry, synovec od sestry), používaný pro charakteristiku vnitrorodových vztahů samotných ruských knížat.¹⁴ Tak např. jeden z představitelů černigovského rodu Svjatoslav Olgovič neustále využívá pomoci svých *divokých strýců*, poloveckých předáků, kteří jsou jeho příbuznými po matce, zatímco druhý, Svjatoslav Vsevolodovič, se připojuje buď k ruským strýcům po otci, nebo k ruským strýcům po matce, kteří jsou mu ochotni poskytovat podporu jako svému *sestričiči*.

Celkově si ruská knížata s pomocí Polovců jakoby vytvářejí jisté strategické modely, jež posléze budou využívat ve vnitřních i v mezinárodních záležitostech. K nim patří mj. model synchronního uzavření několika dynastických sňatků, které mohou formovat trojitá spojenectví otců novomanželů a zároveň fungovat na principu blokování a vyvažování, vyrovnávat matrimoniální výhody hned několika dynastických linií. Jak již bylo zmíněno, svatba mladého Jurije Dolgorukého s Polovčankou proběhla současně se svatbou jeho bratrance z třetího kolena, syna Olega Tmutorokanského. Později, když Jurij dospěl, provdal současně dvě své dcery za mladé potomky dvou mocných ruských knížecích rodů, černigovského a haličského, čímž vlastně částečně zopakoval postup svého otce a tchána na ruské půdě.¹⁵

Můžeme ještě obecněji říci, že na Polovcích byl prověřován takový model dynastického sňatku, kdy se vytvářejí vztahy mezi příbuznými ženicha a nevěsty. Ženich a nevěsta nemusejí být nutně dětmi, ale v okamžiku sňatku nejsou hlavními činiteli smluvních vztahů. Takový model, který můžeme označit jako „svat ↔ svat (tj. otec ženicha ↔ otec nevěsty)“, je sám o sobě v dynastické praxi univerzální,¹⁶ avšak v ruském prostředí se plně prosazuje až od doby sňatků s Polovci.

Pro tuto třetí fázi rusko-poloveckých kontaktů, kdy mezi Rurikovci současně nacházíme polovecké zetě, polovecké vnuky i polovecké synovce, je příznačný ještě další charakteristický rys – ruská knížata mohou na čas nebo i navždy utíkat do poloveckých táborů, ke kočovníkům, aniž by přitom ztrácela vazbu se svou dynastií. Na konci čtyřicátých let 12. století Rostislav Jaroslavič prchá z rjazaňského stolce k Polovcům tváří v tvář vojenské hrozbě svých příbuzných, synů Dolgorukého. Svůj útěk přitom směřuje ke zcela konkrétní osobě – prchá k jistému Eltukovi, jenž nejspíš musel být příbuzný (pokrevní nebo sňatkem) s tímto poloveckým předákem.¹⁷ Je příznačné, že o něco dříve podezřívali z téhož záměru Černigované svého knížete Vsevoloda Olgoviče, který sám byl napůl Polovec.¹⁸

14) Srov. např. ПСРЛ, sv. I, col. 315; sv. II, col. 327, 367, 471.

15) ПСРЛ, sv. II, col. 394.

16) Анна Феликсовна Литвина – Федор Борисович Успенский, *К уточнению семантики древнерусского «свататися» / «сватитися» и «сват(ь)ство»*, Die Welt der Slaven 58, 2013, s. 308–325.

17) ПСРЛ, sv. II, col. 338–339.

18) ПСРЛ, sv. II, col. 301.

Do padesátých let spadá značně frapantní epizoda dynastických dějin, kdy ovdovělá rurikovská kněžna nejen prchá k Polovcům, ale činí tak proto, aby se tam provdala za poloveckého knížete Baškorda.¹⁹ Sňatková strategie Rurikovců vůči Polovcům měla obecně ryze jednostranný charakter: knížata se ochotně ženila s Polovčankami, avšak nikdy, nakolik lze soudit podle pramenů, neprovdávala své dcery za Polovce. Na druhou stranu postavení knížecí vdovy na Rusi bylo velmi specifické, s dalším sňatkem ve vlasti nemohla počítat. Pokud jde o onu uprchlici, ta silami svého nového poloveckého muže pomáhala nejen svému synovi z prvního manželství, jenž zůstal na Rusi, ale i bratrovi zesnulého manžela. Lze tedy předpokládat, že kněžna uprchla k Polovcům nikoli bez souhlasu svého ruského mužského příbuzenstva, což je případ na Rusi naprosto neslýchaný.

Útěky ruských knížat do stepi (některým knížatům, která určitou dobu žila u Polovců, se podařilo vrátit se na svůj dědičný stolec) vytvářely spolu s „normálními“ dynastickými sňatky mimořádně úrodnou půdu pro kulturní výměnu na nejvyšší úrovni. Právě tehdy se v písemných památkách poprvé objevují nositelé ruských jmen, tak či onak spjatí s poloveckým světem. Nejznámější z nich je jistý *Vasilij Polovčín*, objevující se ve vyprávění *Ipatjevského letopisu* o svazku knížete Svjatoslava Olgoviče s jeho poloveckými příbuznými a spojenci.²⁰ V těchto raných případech nelze vždy určit, zda je řeč o Polovcích jako takových, zda žijí v kočovnickém prostředí nebo na dvoře ruských knížat, a tím spíše budí pochyby, zda některého z nich můžeme řadit k poloveckým knížatům jako rovnoprávným partnerům Rurikovců. Zcela oprávněná je otázka, zda náš Vasilij Polovčín vůbec byl Polovec, nebo jde o přízvisko vytvořené podle univerzálního modelu, kdy ruský řemeslník, jenž se vyučil v Řecku, je nazýván Řek, a norský kupec obchodující na Rusi dostane přídomek Ruský. Je však očividné, že nositelé ruských jmen tohoto typu, objevující se ostatně spíše v předchozí, „Monomachově“ epoše, hrají roli prostředníků mezi oběma stále těsněji se dotýkajícími světy, ruským a poloveckým, a tyto zprostředkující funkce se od nynějška stávají čímsi velmi příznačným, neustále využívaným v ruském dynastickém životě.

Vše výše řečené může budít dojem, že ve druhé polovině 12. století se hranice mezi ruskými a poloveckými panovníky definitivně stírá a že Rus a kočovníci nerozlišitelně splývají. Tak to samozřejmě není. Oba světy jsou od sebe nadále odděleny několika bariérami, z nichž ta nejvyšší je bezpochyby bariéra konfesijní. Pro staroruského vzdělance po celé předmongolské období Polovci zůstávají *zlořečenými, hanebnými a bezbožnými*. Soudě podle všeho takoví, tedy nepokřtění, opravdu byli.

Ruská knížata, která měla již bohaté zkušenosti se sňatky s Polovčankami, životem u Polovců, mírovými smlouvami a vzájemnou výměnou zajatců, očividně přistupovala ke smlouvám se stepními kočovníky jinak než ke smlouvám s křesťany. V době Vladimira Monomacha bylo možné zavraždit poloveckého knížete, který přijel k ruskému dvoru a s nímž byl Vladimír svázán mírovou přísahou – právě takto umírají Iltar a Kitan.²¹ Ale i dlouho poté, navzdory očividnému sblížení s Polovci,

19) ПСРЛ, sv. II, col. 500–501.

20) ПСРЛ, sv. II, col. 341–342.

21) ПСРЛ, sv. I, col. 227–229.

bylo možné zavraždit zajatého stepního knížete, který byl ještě nedávno vojenským spojencem. Takto umírá v polovině osmdesátých let 12. století slavný kníže Kobjak. Podle všeho právě sňatek představoval pokus získat garanci vůči knížecí věrolomnosti, ale vzpomeneme-li si na osud Tugorkana, jenž vytáhl proti svému zeti a zahynul v boji s ním,²² je zřejmé, že ani tato garance nebyla absolutní.

Celkově lze říci, že i přes všechny rozepře a sváry, zachvacující mimořádně rozvětvený rod Rurikovců ve 12. století, přece jen v konfliktech mezi samotnými ruskými knížaty existovaly jisté meze a nepřekročitelné hranice, které nikdy nebyly explicitně formulovány, ale v knížecím rodě si je všichni dobře uvědomovali. Pochopitelně se i tyto nepřekročitelné hranice panovnických kontaktů čas od času narušovaly, ovšem ona narušení byla vždy vnímána jako něco mimořádného, do nebes volajícího. Pokud jde o vztahy s kočovníky, porušení závazků – vyplývajících ze smlouvy, z matřimoniálního svazku nebo z osobního sblížení – se připouštělo od samého začátku jako svérázná presumpce.

Čtvrtá a pro nás nejzajímavější fáze začíná ve chvíli, kdy znovu narůstá intenzita vojenských konfliktů Rusi a kočovníků. Právě tehdy se podle našeho soudu objevuje celá skupina potomků polovecké elity, kteří nesou ruská jména. Nacházíme zde Jurije Končakoviče, Daniila Kobjakoviče, Romana Kziče, Gleba Tirijeviče, Jaropolka Tomzakoviče a další. Počet podobných osob je tak nápadný, že můžeme hovořit o specifické antroponymické módě v prostředí nejmocnějších poloveckých vládců.

Dějiny těchto antroponym představují jeden z prostředků, jak nahlédnout do struktur mnohvrstevnatých kombinací vztahů ruské a polovecké elity poslední třetiny 12. a prvních desetiletí 13. století. Obzvláště výmluvná je v tomto směru historie vztahů ruského knížete Igora Svjatoslaviče Novgorodskoseverského s poloveckým knížetem Končakem, zachycených v památkách zcela odlišných žánrů – v letopisu a *Slově o pluku Igorově*. Víme, že Igor se v důsledku neúspěšného tažení ocitl v poloveckém zajetí, a to ve velmi příznivých, uctivých podmínkách.²³ Víme také, že v jistém okamžiku se za něj zaručil jeho svat Končak, což znamená, že kníže Končak a kníže Igor se nějakou dobu před tažením dohodli na sňatku svých dětí. Navzdory Igorově tažení, zajetí a útěku ze zajetí byl sňatek skutečně uskutečněn.²⁴ Ještě podstatnější je další okolnost, které je věnováno méně pozornosti, totiž že přátelství Igora a Končaka trvalo už více než deset let před začátkem tažení, od první poloviny sedmdesátých let. V jistém okamžiku např. polovecká knížata Končak a Kobjak výslovně žádají, aby s nimi mohl kníže na vojenskou expedici, a když expedice končí porážkou, Igor s Končakem prchají na jedné lodi z bitevního pole, Končak se pak musí na čas ukrýt kdesi v černigovském kraji, zatímco jeho vlastní bratr je zavražděn a synové jsou zajati.²⁵ Není dokonce vyloučeno, že ruský kníže a polovecký kníže byli něco jako pobratimové.

Charakterizujeme nyní onomastický aspekt této situace. Jak dobře víme z různých pramenů, Končak měl syna Jurije. O mnoho let později, ve 13. století, to byl

22) ПСРЛ, sv. I, col. 232; sv. II, col. 222.

23) ПСРЛ, sv. II, col. 649.

24) ПСРЛ, sv. II, col. 659.

25) ПСРЛ, sv. II, col. 623.

podle slov letopisce „největší ze všech Polovců“²⁶ a zahynul rukou Mongolů. Přitom náš kníže Igor, přítel a spojenec jeho otce, měl křestní jméno rovněž Jurij (Georgij).²⁷ Taková paralela rozhodně není náhodná – je jasné, že Končakův syn dostal jméno Jurij (Georgij) právě proto, že stejné křestní jméno měl Igor Novgorodskoseverský. Polovecký Jurij se narodil nejspíše v sedmdesátých letech 12. století a jeho pojmenování se stalo jednou z prvních záruk rusko-poloveckého přátelství.

Podobná „ruská“ jména dosud nebyla detailně studována, nicméně dnešní badatelé obvykle mají tendenci bez dalšího posouzení všechny nositele těchto jmen pokládat za křesťany.²⁸ Historikové 19. a první poloviny 20. století však rozhodně tak kategoričtí nebyli a předpokládali, podle našeho soudu zcela oprávněně, že se tato jména mohla u Polovců objevit nejen v důsledku křtu, ale i v procesu jisté kulturní výměny s Rusy.²⁹ Vzhledem k tomu, že jde o syny poloveckých vládců, kteří časem získali majetek a moc svých otců, předpokládáme, že ani v jednom případě pojmenování „ruským“ jménem nebylo provázeno změnou víry. Máme zde co do činění se zcela jinými kulturně-politickými mechanismy. V kontextu konfesijní příslušnosti „ruských“ jmen u polovecké elity budí pozornost jméno Jaropolk, které v žádném případě nemohlo být dáno při křtu, neboť až do 19. století nešlo o křesťanské jméno. Zato bylo dynastickým jménem Rurikovců. Pohlédneme-li pozorněji na celý „ruský“ mikroonomastykon našich kočovníků, zjistíme, že všechna ostatní jména – Vasilij, Gleb, David (?), Daniil, Roman, Jurij (Georgij) – nejsou prostě křesťanská jména rozšířená na Rusi, nýbrž dynastická jména Rurikovců, která ruská knížata v předmongolském období často používala jako jediná.³⁰

26) ПСРЛ, sv. II, col. 740.

27) ПСРЛ, sv. II, col. 422.

28) Александр Иванович Попов, *Кыпчаки и Русь*, in: Ученые записки ЛГУ, Серия исторических наук, sv. 14, 1949, s. 104; Светлана Александровна Плетнева, *Половцы*, Moskva 2010, s. 153–154; Peter Benjamin GOLDEN, *The peoples of the south Russian steppes*, in: The Cambridge History of Early Inner Asia, ed. D. Sinor; Cambridge 1990, s. 283; Týž, *Religion among the Qipchaqs of Medieval Eurasia*, Central Asiatic Journal. International Periodical for Languages, Literature, History and Archaeology of Central Asia 42, 1998, s. 180–237; Петро Петрович Толочко, *Кочевые народы степей и Киевская Русь*, Sankt-Petěrburg 2003, s. 129; Олександр Осіп'ян, *Поширення християнства серед половців в XI–XIV ст. <части 1-я>*, Київська старовина, 2005, č. 1, s. 10; Ярослав В. Пилипчук, *Етнополітичний розвиток Дагит-і Кипчак у IX–XIII ст.*, Київ 2013, s. 91.

29) Петр Васильевич Голубовский, *Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XIII вв.*, Киев 1884, s. 225; Михайло Грушевський, *История України-Руси в одинадцяти томах, дванадцяти книгах*, Львів – Київ 1904–1922, sv. II, s. 537–538.

30) Jak známo, tehdejší dominantní model knížecího pojmenování představovalo dvojí jméno, kdy kníže nosil kromě křestního jména rovněž jméno rodové, tradiční, původem pohanské. Pod tímto tradičním jménem většina ruských knížat vystupuje v letopisech a právě tato jména očitě dominovala v knížecím světském životě. Spolu s tím začínají být od jisté doby některá knížecí jména, zvláště David, Roman, Vasilij, Georgij a Andrej, chápána v ruské dynastii jako rodová, neboť je kdysi dostali při křtu (jako druhé, doplňkové jméno) nejslavnější rurikovští předci. Jejich potomci, noví členové rodu nesoucí tato jména, už jakoby nepotřebují další dynastické pojmenování. Můžeme zde připomenout ruská knížata jako David a Roman Svjatoslavič (vnuci Jaroslava Moudrého), Vasilko Rostislavič Terebovlský, Jurij Vladimirovič Dolgorukij a Andrej Vladimirovič Dobrý (mladší synové Monomacha), Jurij Jaroslavič Turovský, Andrej Bogoljubský, Roman Mstislavič Haličský a jeho synové, Daniil Romanovič a Vasilko Romanovič. Všichni tito panovníci jsou v letopisných pramenech uváděni výhradně pod křesťanským jménem, zatímco jejich nejbližší příbuzní jsou nadále uváděni pod tradičními jmény. K tomu podrobněji A. Ф. Литвина – Ф. Б. Успенский,

Jinými slovy, v polovecké elitě se rozšířila móda nikoli prostě ruských nebo křesťanských jmen, nýbrž jmen knížecích, dynastických a za každým případem pojmenování stála, soudě podle všeho, smlouva mezi ruskými a poloveckými vládci. Smlouva tohoto druhu mohla být zpečetěna mezidynastickým sňatkem či pojmenováním poloveckého následníka „ruským“ knížecím jménem, případně oběma způsoby, jako tomu bylo u Igora-Jurije Novgorodskoseverského a Končaka, jejichž děti uzavřely sňatek a polovecký knížecí syn získal ruské dynastické jméno. Povšimněme si však, že sám novgorodskoseverský kníže měl původní jméno skandinávského původu Igor. Proč se však rozhodl podělit s poloveckým následníkem o své druhé jméno Jurij?

V jistém smyslu nemohl postupovat jinak. Původní knížecí jména představovala takřkajíc nezcizitelné vlastnictví dynastie Rurikovců. Dokonce ani na Rusi, v rodech blízkých knížatům, se nemohli objevit Mstislavové, Vsevolodové, Igorové či Olegové, kdežto křesťanská jména představovala pojítka mezi knížaty a poddanými. Proto se poměrně brzy setkáváme s Gleby, Daniily, Vasiliji neknížecího původu. Přitom zdaleka ne každé křesťanské jméno se hodilo pro knížete jako jméno dynastické. Je příznačné, že Polovci dostávají pouze tato antroponyma – velmi prestižní z hlediska Polovců, zároveň ovšem taková, u nichž bylo z ruského hlediska přípustné rozšíření mimo samotnou dynastii.

Je tedy jisté, že křesťanská jména se mohla dostat k poloveckým následníkům bez souvislosti se změnou víry. Co nás však nutí popírat samotnou možnost, že by takoví synové poloveckých knížat jako Roman Kzič byli pokřtěni? Je třeba připomenout, že na přelomu 12. a 13. století mezikonfesijní napětí mezi ruským a poloveckým světem nijak neslábne. Ruský letopis tohoto období je plný obsírných invektiv proti bezbožným Polovcům. Přitom staroruský autor ve své protipohanské zaujatosti nijak nevyděluje nositele „ruských“ jmen z okruhu ostatních poloveckých předáků. Gleb Tirijevič, Daniil Kobjakovič a Jurij Končakovič jsou nazýváni „zlořečenými, bezbožnými a hanebnými“ stejně jako nositelé autochtonních poloveckých jmen. Otcové poloveckých následníků s ruskými jmény patří k nejmocnějším protivníkům Rusi a jejich bezbožnost je v letopisech obzvláště často zdůrazňována. Těžko si lze představit, že by připustili konverzi svých nejstarších synů, kteří měli zdědit nejvyšší pravomoci v rodě. Navíc k žádnému oslabení konfesijního napětí mezi Rusí a kočovnickým světem nedochází ani ve chvíli, kdy Jurij Končakovič a Daniil Kobjakovič zdědili po smrti svých otců moc nad svými kraji.

Kromě toho ruští letopisci neříkají vůbec nic o křtu kteréhokoli z nositelů křesťanských jmen. Kdyby konverzi poloveckých knížat nikdy nejstarší letopisy nezmiňovaly, bylo by možné se domnívat, že toto téma z jakýchsi neznámých důvodů vypadlo ze sféry pozornosti letopisce (což by ostatně samo o sobě bylo dosti podivné). My však máme k dispozici svědectví, že polovecký kníže přijímá křest, a to dokonce takové, že nám skvěle umožňuje pochopit, kdy a proč ke křtu došlo. Pokřtít se nechal kníže Basty před bitvou na Kalce, kdy Mongoly porážení

Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропоники, Moskva 2006, s. 111–175.

Polovci tváří v tvář smrtelnému nebezpečí museli utéct na Rus a žádat Rurikovce o pomoc.³¹ Zcela jasně se tu ukazuje, že pouze extrémní okolnosti mohly přimět Polovce k podobně krajnímu kroku. Podle letopisného vyprávění tehdy Polovci chápali lépe než ruská knížata, že jde o počátek zkázy veškerého vytvořeného systému vztahů mezi Rusí a kočovným světem, a proto ve svých žádostech o pomoc použili všechno – připomínky příbuzenství, nevídané dary, a někteří z nich dokonce křest.

Vyplývá z toho, že do dvacátých let 13. století žádní Polovci, kteří měli vazby na Rus, nepřijímali křest? Samozřejmě ne. Existoval nespíš celý sociální okruh prostředníků – kupců, zprostředkovatelů, někdejších zajatců, otroků z poloveckého prostředí nebo dětí ze smíšených rodin, kteří z různých důvodů přijímali křest, tak jako tomu zpravidla bývá při těsných kontaktech pohanského národa s křesťany. Chceme pouze zdůraznit, že v předmongolském období nedocházelo ke křtům v nejvyšší společenské vrstvě a model „pokřtěný vládce v nepokřtěném národě“ se u Polovců spolupracujících s Rusy až do okamžiku extrémní změny, tedy do mongolského vpádu, nerealizoval. Přebírání převážně křesťanských antroponym poloveckých knížat bylo dáno kulturním a funkčním statutem takových jmen u ruských knížat, s nimiž museli Polovci jednat. Použití těchto jmen na rozdíl od většiny světských knížecích jmen nepředstavovalo výlučnou prerogativu rodu Rurikovců, a proto šlo z ruského hlediska o zcela přípustný nástroj pro utváření vztahů s kočovníky.

Ruská knížecí jména se objevují u synů těch poloveckých vládců, kteří podporují vzájemné spojenecké vztahy a vstupují do nejtěsnějších kontaktů – mírových i vojenských – s Rurikovci. Jinými slovy, ruská jména se objevují nejčastěji jednak jako projev více či méně dlouhodobých spojení poloveckých knížat s Rusy, jednak – ač je to paradoxní – jako projev dlouhodobých spojení stepních vládců mezi sebou.

Mimořádně zajímavá je otázka, na čí počest byli pojmenováni ostatní polovečtí nositelé těchto antroponym, nejen Jurij Končakovič. Za jménem Romana Kziče poměrně zřetelně rozpoznáváme postavu Romana Rostislaviče, jehož bratr Rurik byl ženatý s Polovčankou, dcerou Beluky, spojení Kzy. Jméno Gleba Tirijeviče je nespíše spjato s Glebem Jurjevičem, knížetem perejaslavským a kyjevským, synem Jurije Dolgorukého, i když nelze vyloučit, že na volbu jména Gleb měli vliv dva Glebové, příbuzní kněžny, která uprchla k Baškordovi, a/nebo Gleb Rostislavič, syn Rostislava Jaroslaviče, jenž také uprostřed své knížecí kariéry uprchl k Polovcům.

Daniil, syn Kobjakův, byl možná pojmenován na počest jednoho z novgorodskoseverských knížat, bratra Igora-Georgije Svjatoslaviče. Jestliže je tato poslední rekonstrukce správná, pak se nám vytváří následující obraz: existují dva polovečtí vládcí, spojenci, často vystupující ve vztazích s Rusy jako dvojice, Končak a Kobjak, a dva bratři Rurikovci, Igor-Georgij a Vsevolod-Daniil, kteří společně vystupují v dobách míru i války v kontaktech se stepí. Jeden polovecký vládce pojmenuje svého následníka Jurij na počest Igora a druhý Daniil na počest Vsevoloda.³²

31) ПСРЛ, sv. I, col. 505; sv. II, col. 741.

32) А. Ф. Литвина – Ф. Б. Успенский, *Русские имена половецких князей*, s. 126–146.

Určení takových antroponymických donátorů v sobě nutně nese velkou dávku hypotetičnosti, avšak samotný proces hledání různých možností může být velmi produktivní, neboť dovoluje prozkoumat všechny spletitosti rusko-poloveckých vztahů, v nichž spolu těsně souvisely zájmy vnitroruské, vnitropolovecké a mezinárodní.

Zdůrazněme, že v poslední třetině 12. a na počátku 13. století mezidynastické sňatky zůstávají nedílným konstruktivním prvkem rusko-poloveckých vztahů. Je podstatné, že v této době může letopisec uvádět nejen příbuzenství Polovců s ruskými knížaty, nejen pokrevní příbuzenství Polovců mezi sebou, ale i vnitropolovecké příbuzenství prostřednictvím sňatku: objevují se označení typu *Kobjakovův tchán Turundaj*,³³ což samozřejmě dokazuje rostoucí sblížování mezi oběma dynastiemi.

Sňatek a pojmenování, ať už použité odděleně nebo společně, se ukázaly jako účinný prostředek upevnění formujících se koaličních vztahů. Přitom rytmus rusko-poloveckých sňatků, jenž se postupně utvářel od počátku století, se stále více začleňuje do rytmu mezidynastických vztahů mezi samotnými Rurikovci. Skutečně nejen v polovině, ale i na počátku 12. století můžeme sledovat, jak svatba ruského knížecího syna s Polovčankou funguje jako specifický nástroj rychlé taktické reakce – knížata ještě před nedávnem bojovala s kočovníky, teď je s nimi uzavřen mír, avšak mír sám o sobě je nestabilní a výhody z něj pramenící jsou nejisté, pokud nemá spojenectví podobu sňatku mezi členy nedávno zneprátených rodů. Stejným způsobem se smluvní vztahy mohou utvářet i ve 13. století – podobně jako Vladimír Monomach po uzavření míru s Polovci provdal svého nezletilého syna Jurije za dceru Ajepy Oseněva, o sto let později jeho vnuk Vsevolod Velké Hnízdo po úspěšném tažení proti Polovcům ožení svého dospívajícího syna se stepní princeznou, dcerou Jurije Končakoviče. Vlastní ruská dynastická sémantika těchto matrimoniálních aktů se však shodovala jen částečně. Jestliže Vladimír Monomach zde jednal společně se svým bratrancem a soupeřem Olegem Svjatoslavičem a snažil se svými poloveckými vazbami vyvážit analogické vztahy potomků Svjatoslava Jaroslaviče, pak jeho vnuk už musel zohlednit celý repertoár rusko-poloveckých vztahů, neboť se stepními kočovníky se už stihla spříznit většina mocných větví knížecího rodu, a v konfliktech i spojenectvích tudíž takřka všichni mohli získat podporu té či oné skupiny kočovníků.

Na druhou stranu ovšem nemůžeme zapomínat, že boj s Polovci zůstává nadále svérázným projevem jednoty dynastie, neboť nutí různé větve ruského knížecího rodu ke kooperaci. V letopisném vyprávění lze tuto tendenci pozorovat velmi zřetelně. Stačí připomenout např. fragment *Novgorodského prvního letopisu*, věnovaný závěru námi sledované epochy vztahů s Polovci – době těsně před bitvou na Kalce a bitvě samotné.³⁴ Nové hrozivé nebezpečí – útok neznámého kočovného národa – v očích letopisce do značné míry bledne na pozadí nepřijemností působených Polovci, protivníky tradičními. Smrt a neštěstí poloveckých knížat, z nichž mnozí patří k příbuzným ruských knížat, jsou interpretovány jako zasloužený trest za jejich bezbožnost

33) ПСРЛ, sv. I, col. 395–396.

34) ПСРЛ, sv. III, s. 61–63, 264–267.

a krveprolití, jehož se dopustili na ruské zemi. Kořistění poloveckých spojenců je ukazováno jako zločin bezmála těžší než věrolomné zavraždění mnoha zajatých knížat novými dobyvateli, Mongoly. Zdaleka ne nesporná se letopisci jeví i samotná idea spojenectví s Polovci proti tomuto nepříteli, který dosud Rus přímo nezasáhl.

Obrátíme-li se k perspektivě polovecké strany, která nám vlastní písemné prameny nezachovala, musíme mít na paměti, že o masovém proniknutí knížecích antroponymů do prostředí kočovnické elity přece jen hovořit nelze. Korpus tohoto typu pojmenování Polovců vždy zůstane dosti omezený, žádná totální rusifikace onomastykonu nenastává a „vlastní“ jména jsou používána mnohem více, byť v určitých situacích byla ruská antroponyma výhodná.

I když opět zdůrazníme mohutnost bariéry mezi dvěma tradicemi, pozorujeme ve sledovaném období stále znovu nápadnou intenzifikaci vzájemných kulturních kontaktů. Přesnější by bylo říci, že v posledních desetiletích 12. a prvních desetiletích 13. století se mohl obzvláště zřetelně projevit onen komplex společně vypracovaných praktik, ceremoniálů a termínů, nashromážděný během dlouhých let vzájemných vztahů. Nemůžeme vždy říci, čím byla tato zřetelnost podmíněna – zda samotnou intenzifikací kontaktů, nebo nárůstem pozornosti ze strany tvůrců písemných textů. Zřejmě jedno přirozeně souviselo s druhým.

Zde postačí jen letmý pohled na ceremoniální aspekty mezinárodních vztahů, které tradičně budí zájem medievistů. Velmi výrazná je např. prostorová lokalizace stran při jednáních ruského knížete, který znovu získal stolec, s Polovci. Kdo, kam a v jakém pořadí se má pohybovat, to vše je striktně reglementováno pravidly takřka šachovými, jakákoli odchylka má význam a může vést k diplomatickým neúspěchům nebo debaklu celého procesu vyjednávání – diplomacie zde neobyčejně operativně přechází do vojenských akcí. Srovnání letopisného vyprávění s textem *Slova o pluku Igorově* umožňuje vysledovat, jak složitě ritualizované bylo přebývání zajatých ruských knížat u Polovců, jak důležitá byla v podobných situacích etiketa a jak těsný byl každodenní kontakt mezi „hostem“ a přijímající stranou.

Praxe etikety tohoto druhu se začíná nejspíš vytvářet dlouho před koncem 12. století. Bohužel prameny zdaleka ne vždy dovolují vysledovat proces jejich formování, přesto máme k dispozici jisté fragmentární údaje, z nichž můžeme zjistit např. jednotlivé detaily úspěšného pobytu Polovce na návštěvě u ruského knížete. Je přitom charakteristické, že zde trvale zůstávala možnost okamžitého popření všech těchto ceremoniálně provedených procedur a zákeřného zabití zajatce nebo hosta.

Výměna darů, tato klíčová součást středověkých jednání, rovněž nabývá různorodé a mnohvrstevnaté podoby, nesoucí rysy vzájemného prostupování dvou kultur, zřejmě ještě neznámého v epoše Vladimíra, ačkoli tento kníže musel nejednou přinášet smírné dary svým kočovným sousedům. Na konci století jeho potomci v této ceremoniální praxi nijak nezaostávají za svými dávnými oponenty Olgoviči, a jedni i druzí se mohou stát svého druhu donory ruských knížecích jmen Polovcům.

Rusko-polovecké kontakty jako takové nemizí v souvislosti s mongolským vpádem beze stopy – sotva zde může být vedena jakákoli striktní chronologická linie. Avšak ve vztahu těchto dvou elit pozorujeme změny vskutku zásadní. Poprvé se z letopisu dovídáme o pokřtění poloveckého knížete, očividně uskutečněném kvůli

upevnění vazeb s ruskými spojenci. Na druhou stranu doslova před očima mizí sňatek jako forma mezidynastických kontaktů – matřimoniální praxe se v daném případě ukazuje jako spolehlivý indikátor významu těchto kontaktů, resp. legitimacy obou stran vstupujících do kontaktu. Poslední – po velké pauze – nepřímou zmínku o takovém svazku mezi Rurikovcem a Polovčankou najdeme v *Haličsko-volyňském letopise* k roku 6761, kde se hovoří o tom, že kníže Daniil Romanovič měl poloveckého svata jménem Těgak, jenž se s ním účastnil vojenského tažení.³⁵ Na konci dvacátých let mladý Daniil Haličský musel poloveckému knížeti Koťanovi připomenout, že jsou příbuzní (Daniil měl za ženu Koťanovu vnučku, dceru Mstislava Mstislaviče), aby mohl využít tohoto příbuzenství v mnohostranném konfliktu, do něž byli vtaženi nejen Rurikovci, ale i další skupina příbuzných – polští a uherští panovníci.³⁶

Při vši důležitosti poloveckého příbuzenství nesmíme v souvislosti s touto poslední epizodou zapomínat na fakt, že šlo o důsledek matřimoniálního svazku uzavřeného několik desetiletí před popisovanými událostmi. Již zmiňovanou zprávu o sňatku Jaroslava, syna Vsevoloda Velké Hnízdo, s Polovčankou a zprávu o příbuzenských vazbách Daniila Romanoviče s Polovci (jež zřejmě netrvaly dlouho) dělí téměř půl století. Pozdější případy sňatků Rurikovců s dcerami předáků poloveckého národa neznáme. Jinými slovy epochu začínající bitvou na Kalce a končící v polovině padesátých let 13. století můžeme označit jako dobu prudkého poklesu vlny rusko-poloveckých matřimoniálních dohod a postupného oslabování rusko-poloveckých kontaktů obecně. V tomto období, po smrti Jurije Končakoviče a Daniila Kobjakoviče, už letopisci nezmiňují jakákoli ruská jména poloveckých vůdců. V důsledku okolností, jež nezávisely ani na jedné ze zúčastněných stran, vztahy Rusů s Polovci postupně zcela ztrácejí dynastickou povahu.

Překlad Jitka Komendová

SUMMARY

Cross-dynastic Contacts between Russian Princes and Nomadic Cumans through the prism of anthroponymics

The article focuses on the interaction between Russian princes and nomadic Cumans (Qipčaq, Polovcians). The starting point of our work are names and family ties of individual Cumans captured in the oldest Russian chronicles which represent “minimum quanta” of the historical information. These “Russian” names, in our opinion, are the most important indicator of the cross-dynastic interaction, contacts between Russia and the nomadic world. Generally it can be assumed, that limited number of “Russian” anthroponyms used in Cuman elite representatives are regularly used as dynastic by the Rurikids in the 11th – beginning of 13th century. Most of the names, borrowed by Cumans from Russians, are Christian names.

At the same time attention is drawn to the non-trivial distribution reflected in the information of sources; while discovering Christian names of some representatives of the highest Cuman nobility, we do not find any mention of the fact that any of the owners of these names, their fathers

35) ПСРЛ, sv. II, col. 818.

36) ПСРЛ, sv. II, col. 753.

and other close male relatives took baptism. On the contrary, they are consistently characterized as pagans. Moreover, ancient chronicles contain no reports of Cuman princes taking baptism until the beginning of the Tataro-Mongol invasion. Interestingly, Christian names of those few Cumans of whose conversion we can speak more or less confidently cannot be found in any records.

In our article we have sought to demonstrate that the cause of the appearance of Russian names in this environment is a cross-dynastic, intergenetic anthroponymic communication, a desire to consolidate the alliance with the Russian princes, but not a conversion of the male representatives of the Cuman elite. The set of "Russian" names used by Cumans allows us to determine the circle of their "anthroponymical donors" among the Rurikids and identify a number of rules and laws on which this communication in the language of names was carried out.